

reice

recursos web per a la igualtat i la convivència

"Programa finançat pel Ministeri
d'Educació, Cultura i Esport"

recursos web
per a la igualtat
i la convivència

MÈTODE DE RESPONSABILITAT COMPARTIDA

PROCEDIMENT, ORIENTACIONS I MATERIALS

"Programa finançat pel Ministeri
d'Educació, Cultura i Esport"

PROCEDIMENT, ORIENTACIONS I MATERIALS

MÈTODE DE RESPONSABILITAT COMPARTIDA

DESCRIPCIÓ, QUÈ ÉS?

És una estratègia d'intervenció en situacions d'assetjament, abús o intimidació per part d'un grup d'alumnes sobre un o més iguals. **Es pretén que prenguen consciència del seu comportament i les seues conseqüències, crear un compromís individual.** A més, es vol destacar la responsabilitat de cadascun dels participants per a aconseguir una solució cessant els actes hostils, trencant la sensació d'impunitat i irresponsabilitat que produeix l'actuació en grup.

Ha mostrat la seua utilitat tant en situacions d'assetjament sobre iguals com en altres moments més complexos com ara quan la víctima canvia en ocasions de rol i passa a agredir.

Mitjançant diferents fases es condueix als participants a detenir la situació d'assetjament, reindividualitzar els membres del grup assetjador, crear un camp de preocupació compartida sobre les relacions i acordar estratègies individuals d'ajuda a la víctima. El procediment, encara que adaptat i ampliat, es basa en el mètode de Anatol Pikas (1989, 2002) amb algunes de les modificacions de Rigby, K. (2011).

Si bé en el procediment original de A. Pikas no es contempla, hem introduït una sessió final en la qual poden participar tots els companys i companyes. La finalitat de fer-los partícips i comunicar de forma explícita els comportaments inadequats, els compromisos adquirits així com donar l'oportunitat que qualsevol puga realitzar les seues aportacions i dubtes.

S'ha emprat a partir dels 8 anys, encara que el seu potencial és major a partir dels 12. En general, després dels 14-15 anys són més adequats altres procediments.

Es deriva dels **següents supòsits**:

- ✓ Les actuacions grupals dilueixen la responsabilitat individual. Així doncs, els seus membres duen a terme més fàcilment comportaments extrems de forma acrítica.
- ✓ El grup, quan actua, participa d'una mateixa subjectivitat en la interpretació dels fets.
- ✓ Els pensaments i sentiments del grup són més simples que els dels seus components individuals.
- ✓ Els membres actuen com a pressió per a adaptar-se al que faça la resta del grup.
- ✓ Existeix por a l'exclusió o a convertir-se en víctima si no es fa el que diu el grup.

QUAN I PER A QUÈ S'UTILITZA?

Els objectius són:

1. Detenir la situació d'assetjament.
2. Que els membres del grup, de forma individual, prenguen consciència de la situació en què participen.
3. Que cada membre assumisca la seua responsabilitat individual en els seus comportaments.

MINISTERIO
DE EDUCACIÓN, CULTURA
Y DEPORTE

reice

GENERALITAT
VALENCIANA

TOTS
A UNA
VEU

4. Crear un marc de preocupació mútua.
5. Acordar estratègies individuals d'ajuda a la víctima
6. Que la víctima aprenga a defensar els seus drets.

PROCEDIMENT, ORIENTACIONS I MATERIALS

El **Mètode de preocupació compartida** es divideix en les següents fases (**el temps entre elles és d'una setmana**). És important seguir les diferents fases i avançar en funció dels objectius proposats, saltar-nos passos pot portar-nos a una resolució poc consolidada i que tornen a generar-se situacions similars.

✓ **Fase 0:** Recollida d'informació

✓ **Fase 1ª:** Entrevistes individuals amb cada persona del grup implicat.

✓ **Fase 2ª:** Entrevistes de seguiment amb cada xic/ a.

✓ **Fase 3ª:** Trobada de grup.

✓ **Fase 4ª :** Sessió de tutoria on el conjunt de protagonistes juntament amb el tutor/a fan partícip al grup de la situació d'assetjament que s'estava donant i les solucions adoptades.

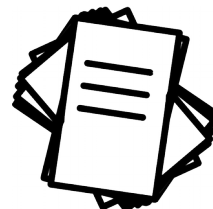
Tal com es contempla tant en el protocol d'intervenció com en la d'avaluació i seguiment es tindrà en compte la participació de les famílies.

FASE 0.- RECOLLIDA D'INFORMACIÓ. PARTICIPANTS

Abans de començar les entrevistes, convé **recaptar i contrastar tota la informació disponible sobre l'assetjament**:

- ✓ Es parla amb el tutor/a i/o aquells que sàpien de l'episodi d'assetjament.
- ✓ S'obté tota la informació possible sobre:
 - L'alumnat que agredeix i el grup que li dona suport.
 - L'alumnat que exerceix el lideratge i els seguidors.
 - Quin tipus de reacció mostra la víctima.
- ✓ Sempre s'ha de completar i contrastar la informació amb altres persones del centre i, si és factible, amb alguns dels seus companys i companyes.

Objectius de la fase 0:

- 1.** Avaluar la situació de la víctima i la necessitat de suports.
- 2.** Informació sobre el tipus d'incidents d'assetjament
- 3.** Identificar l'assetjador/a i a la víctima.
- 4.** Identificar el paper dels participants (líder, seguidors/es...).
- 5.** Identificar, en la mesura que siga possible, el tipus de resposta de la víctima.
- 6.** Estar al tant del coneixement que l'alumnat té sobre la situació d'assetjament.
- 7.** Informar-nos del coneixement que les famílies tenen de la situació.

FASE 1: ENTREVISTES

► **Lloc:** Aula o despatx, sense interrupcions, amb cadires d'igual altura i disposades en un lleu angle.

► **Entrevistador/a:** És convenient que la persona que desenvolupa les entrevistes inicials siga la mateixa al llarg de les tres fases. Ha de mantenir una actitud imparcial sense enjudiciar als agressors/es. Així mateix, ha de tenir control de les seues emocions. Haurà de coordinar-se amb:

- Els tutors/es.
- El professorat al que afecte les entrevistes.
- El personal subaltern a l'hora de cridar-los a les entrevistes.

- Orientador/a (en cas de que no faça les entrevistes).

► **Ordre de les entrevistes:** En primer lloc, caldria entrevistar a la víctima i, a continuació, als qui assetgen. Després d'aquesta entrevista amb els agressors/es, si és necessari, podem tornar a reunir-nos amb la víctima per a confirmar noves informacions que hagem pogut recaptar.

- I. Considerem necessari entrevistar a la víctima quan coneguem la seua situació evitant que els assetjadors/es ho sàpiguen. Ens permetrà conèixer l'abast i gravetat del conflicte i oferir-li suport i protecció.
- II. A l'hora convinguda, s'avis a l'agressor/a en la seua aula, i és acompanyat per personal subaltern per a reunir-se amb la persona entrevistadora:
 - a. Les primeres entrevistes han de fer-se consecutivament i, si és possible, en un únic període lectiu. Per a grups grans, és convenient seleccionar temps suficient (per exemple, dues sessions lectives seguides...).
 - b. Cal evitar que els membres del grup agressor puguin parlar entre ells/es abans de finalitzar aquesta primera ronda d'entrevistes.

1.1.. ENTREVISTA ALUMNE/A VÍCTIMA

Tipus de víctimes segons Píkas

Víctima pasiva: Qui entrevista li proporcionarà ànim, suport i consell. S'intenta que expresse el seu malestar, que explique què li ocorre i com se sent. Moltes vegades parlen amb gust, tal vegada és la primera vegada que ho fan. Després, se li comunica la idea que ell o ella mateixa poden fer molt per millorar la seua situació, evitant algunes actituds personals que puguen facilitar l'agressió.

Víctima provocativa: Frequentment, intenta ser part del grup agressor. Cal ajudar-la intentant que comprenga que la seua conducta també pot canviar. Qui entrevista ha de guanyar-se la seua confiança i fer-li veure que està utilitzant un camí equivocat per a ser popular.

- **Entrevistador/a:** Pot ser realitzada per una o dues persones. Almenys una d'elles haurà de ser coneguda per la víctima i que puga transmetre-li confiança.
- **Lloc:** Lloc on l'alumnat senta seguretat, tranquil·litat i que es puga garantir la seua privadesa. No se li traurà de l'aula a la vista de la resta del seu grup.
- **Temps:** El temps és complicat de determinar, donat que dependrà de les circumstàncies. En general, 30-45 minuts aproximadament.
- **Qüestions tipus** (la persona responsable conduirà la conversa de la forma més empàtica i tranquil·litzadora possible per a la víctima)
 - *Què és el que més t'agrada d'aquesta escola?*
 - *Últimament hem observat que tens apatia, preocupació o tristesa i sembla que no et trobes molt feliç. Tens*
 - *preocupació per alguna cosa?*
 - *T'estan molestant?*
 - *M'alegre que puguem parlar, des que estàs en el centre has progressat molt en...*
 - *Parlar alguna de les seues aficions favorites etc.*

► **Avaluació de la situació de la víctima:** A partir de la informació disponible o d'algun dels qüestionaris (Sociescuela, o uns altres.), és important que coneguem tant el seu nivell d'ansietat i sofriment, com la seua fortalesa i suports per a afrontar la situació.

► **Objectius de l'entrevista amb la víctima**

1. Oferir suport i generar confiança en l'alumne/a.
2. Valorar la fortalesa de la víctima i assegurar-nos que no està en situació de risc.
3. Identificar quin tipus de comportament sol tenir, si és generalment víctima passiva o en ocasions es mostra provocativa o victimitza a altres companys/as.
4. Encara que no és necessari conèixer en profunditat els motius de l'assetjament, sí hem de conèixer els detalls de la situació en el moment actual (tipus, lloc, freqüència, participants...).
5. Transmetre confiança en què la situació es pot canviar.
6. Transmetre la nostra intenció d'assegurar-nos que no empitjorarà la situació.
7. Explicar el procediment previst.
8. Obtenir el consentiment per a prosseguir amb el procediment.
9. Remarcar la confidencialitat de la conversa.

1.2. ENTREVISTA A L'ALUMNAT ASSETJADOR

Si al llarg de les converses apareixen més implicats, se'ls inclou també. L'alumne/a identificat com a líder sol ser el primer o, almenys, se li entrevista en aquesta primera tanda. Se'ls portarà individualment i sense previ avís. Des d'aquest moment i fins que s'hagen finalitzat les entrevistes amb tot el grup, no se'ls permetrà que es comuniquen entre ells/es.

► **Entrevistador/a:** Serà la mateixa persona que ha realitzat l'entrevista amb la víctima. Haurà de conèixer el procediment complet i tècniques d'escolta activa.

► **Lloc:** tranquil i apartat de la resta d'estudiants. Disposar les cadires unes davant de les altres sense taula ni obstacles per a afavorir el diàleg i evitar barreres.

► **Temps:** Aproximadament 10-15 minuts. El temps es pot ampliar si és necessari.

► **Qüestions tipus:**

- a. Explica l'objectiu de l'entrevista: ajudar a tot l'alumnat a sentir-se segur en el centre. Comenta que algú del grup ha estat tenint dificultats amb alguns companys/as. Es tracta de generar un clima de confiança.
 - b. Destaca que no pretén castigar sinó cercar solucions i que espera la seua col·laboració.
 - c. Descriu exemples de situacions que li estan ocorrent a la víctima.
 - d. Pregunta a l'estudiant si coneix algun d'aquests fets. Quan ho admet, se li demana que expliciti què pot fer per a ajudar a millorar la situació de la víctima:
 - Se li anima i reforça si aporta idees constructives concretant quan i com poden dur-se a terme.
 - Se li suggereixen idees viables si les seues no ho són (se li expliquen els motius de per què no són adequades) o si no exposa gens. S'insistirà fins que done algunes propostes factibles i si és possible millorar els vincles de la víctima amb els companys (ser amable amb la víctima, fer-li partícip d'activitats, no aïllar-li...).
 - Si els objectius més bàsics (cessar l'assetjament, donar-li seguretat) semblen assolibles, plantejarem què podem fer per a reparar el dany (disculpes a la víctima, reemplaçar objectes danyats...).
 - Empatia: Sempre que considerem necessari, enfocarem la discussió en els sentiments de la víctima (*com et sentiries?*, *què t'agradaria que succeïra?*) i centrant-nos en el cessament de l'assetjament i la solució.
- **Objectius de la entrevista amb el grup assetjador:**
1. S'explica la situació intentant millorar l'empatia amb la víctima i destacant que ningú ha de sentir temor en l'escola. Exposar que la convivència i el respecte entre iguals no està sent l'adequat.

2. S'insisteix que la informació s'ha obtingut de diverses fonts (mai indicar que ha sigut donada per la víctima).
3. S'explicita que la reunió és per a trobar solucions, no per a castigar.
4. Es pregunta què podria fer per a millorar la situació de la víctima i que cesse l'assetjament.
5. Se seleccionen aquells suggeriments que podrien portar-se endavant.
6. S'obté el compromís a desenvolupar accions concretes.

► **Possibles dificultats:** El més freqüent és que l'alumnat coopere sempre que qui ho entrevista no ho pressione, amenace o acuse. En ocasions aquesta actitud és difícil de mantenir, per això és molt important que tinguem en compte els objectius del mètode i ens recolzem en el guió previst. A continuació, descrivim possibles dificultats:

- **La persona assetjadora nega tenir coneixement de l'ocorregut:** Pot ser per ignorància o per una falta de preparació perquè cooperen (si l'entrevista és massa ràpida o intimidatòria). Si nega la seua implicació, s'ha parlar pausadament sobre el context social en el qual s'està donant l'agressió i aproximar-se a la situació de la víctima. Quan es done el menor signe d'admetre la seua participació, es torna al guió establert.

Si continua negant la seua participació podem plantejar-li “... bé, sembla que pots tenir certa influència amb els teus companys, què podies fer perquè la situació de XX millorara?”

- **El xic/a no coopera**

Esperar en silenci fins que parles. Si després d'alguns minuts no ha dit res, es pot dir, “*sembla que no vols parlar avui. Potser siga millor que tornes a la teua classe ara*”. Aleshores, sovint, comencen a parlar.

No se'ls ocorren solucions

Cal donar temps per a pensar. No tenir por al silenci. Si realment no poden donar una solució, se'ls pot oferir un suggeriment, però sempre amb el permís del xic/a: “*Tinc una idea, t'agradaria sentir-la?*”

- **Si el xic/a ofereix una solució impossible o ridícula**

No es rebutja, és preferible preguntar... "si açò succeïra, l'assetjament pararia?"

- **Si proposa una solució que depèn d'altres persones**

No cal negociar. Se li comenta: "Jo em referia a alguna cosa que pogueres fer per tu mateix"

- **M'ho va fer a mi abans**

Quan fan contínues al·lusions a la conducta provocativa de la víctima sentint-se justificats en la seua conducta d'assetjament, perceben que la víctima "ho demana" d'alguna forma. No cal rebutjar la ira, la fúria o la frustració de l'agressor/a contra la víctima.

Cal acceptar els seus sentiments, però mantenir que la víctima està passant un mal moment en l'escola.

Si l'entrevista va molt malament → cal interrompre-la i simplement dir: "D'acord. Jo crec que anem a deixar-ho per avui. Et veuré el pròxim... (concertar cita)".

FASE 2: SEGUIMENT

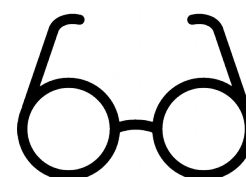
Com a màxim una setmana després de la primera entrevista, es realitzarà el seguiment dels acords adoptats revisant la situació. Es realitzen individualment amb un procediment similar a la fase anterior si bé la seua durada és més breu.

2.1. SEGUIMENT AMB LA VÍCTIMA

► **Qui realitza l'entrevista:** La persona que va fer la inicial.

► **Lloc:** En un espai on es garantisca la seua privacitat.

► **Temps:** Dependrà del temps que requerisca la víctima per a sentir-se recolzada per a assegurar-nos que s'estan produint canvis.

i

► **Qüestions tipus:**

- *Com et sents des de l'última vegada que vam parlar?*
- *Ha canviat alguna cosa? En quin sentit?*
- *Han parat de fer-te coses desagradables?*
- *Pots explicar-me alguna cosa bona que haja passat amb els teus companys?*
- *Quines coses vols dir al grup que t'ha estat molestant?*

► **Objectius del seguiment amb la víctima:**

1. Que seguisca sentint suport i protecció.
2. Assegurar-nos que ha cessat qualsevol tipus d'assetjament.
3. Assegurar-nos que no causa situacions que afavorisquen l'assetjament.
4. Donar-li confiança en els seus propis recursos per a afrontar-ho.
5. Si tot va bé, proposar-li reunió amb el grup de assetjament.
6. Preparar la reunió.

2.2. SEGUIMENT AMB ELS AGRESSORS/ES

Haurem de ser rigorosos en el seguiment de la resolució de l'assetjament i dels compromisos adoptats. En aquesta entrevista es comunica que han de pensar què dir en una reunió amb la víctima en la qual puguem arribar a un entendiment comú de la situació

► **Qui realitza l'entrevista:** La persona que va entrevistar al grup.

► **Lloc i temps:** Aproximadament 30-45 minuts i, de nou, en un lloc el més tranquil possible.

► **Qüestions tipus** (a més de les qüestions genèriques preguntarem sobre els compromisos concrets i els temes parlats en la sessió de grup):

- *Com van les coses amb els companys? I amb la víctima?*
- *Com creus que se sent ara?*
- *Has pogut dur a terme el que... (vas proposar) en la sessió anterior?*
- *Ha sigut fàcil?, difícil?, Ha resultat com esperaves?*
- *De totes les idees que es van proposar, quines creus que estan resultant millor?*
- *Se t'ocorre alguna altra cosa que poguérem fer?*
- *Què t'agradaria dir al teu company/a en la reunió que anem a realitzar?*

► **Objectius del seguiment amb els agressors/es**

1. Assegurar-nos que ha cessat l'assetjament.
2. Comprovar que s'estan complint els compromisos
3. Que senten que està controlant-se el procés
4. Preguntar-los si tenen noves idees que aportar.
5. Proposar una reunió de tot el grup amb la víctima.
6. Preparar la reunió (veure els seus objectius).

REUNIÓ PREPARATÒRIA DE LA TROBADA DEL GRUP

Si la víctima accedeix a una reunió amb tot el grup, hem de preparar-la tant amb aquesta com amb el grup victimari.

AMB LA VÍCTIMA:

- **Qui realitza l'entrevista:** la persona que va realitzar la del grup.
- **Lloc i temps:** En els moments que siga possible. Normalment és una reunió breu.

► **Objectius de la reunió preparatòria amb la víctima**

1. Ratificar que la situació d'assetjament ha cessat.
2. Assegurar-nos que està preparada per a reunir-se amb el grup.
3. Garantir-li el nostre suport.
4. Acordar on s'asseurà, el moment de la seua incorporació, etc.
5. Revisar quins temes abordarà en la seua intervenció, assajant-ho si és necessari.
6. Revisar si hi ha alguna qüestió que li agradaria aclarir, però no sap com plantejar. Si la qüestió és especialment "espinosa" pot ser convenient que la plantege l'entrevistador.

AMB EL GRUP AGRESSOR:

► **Qui realitza l'entrevista:** la persona que va realitzar la del grup.

► **Lloc i temps:** En els moments que siga possible i en un lloc tranquil. La durada aproximada és de 30-45 minuts.

► **Objectius de la reunió preparatòria amb el grup agressor:**

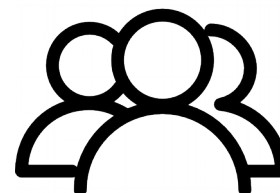
1. Assegurar-nos que ha cessat l'assetjament.
2. Que opinen sobre possibles dificultats sorgides.
3. Que manifesten aspectes positius de la víctima.
4. Que manifesten com s'hagueren sentit en la situació de la víctima.
5. Preguntar si han après un poc d'aquesta situació.
6. Preguntar què podríem fer si es torna a donar la situació d'assetjament.
7. Emfatitzar la necessitat de la reunió amb la víctima per a ratificar que el problema està solucionat i les actituds han canviat.
8. Agrair la seua col·laboració.

FASE 3: TROBADA DEL GRUP

Aquesta trobada ha de servir per a tancar el procés i marcar el canvi en les conductes d'assetjament. No obstant això, **si la víctima no està disposada a realitzar-la, cal respectar la seua decisió.**

► **Qui realitza l'entrevista:** la persona que va realitzar la del grup.

Aquesta fase és especialment important si la **víctima és de tipus provocador**: cada part alberga un cert ressentiment o desconfiança, l'alumnat victimari també espera una reparació.

Passos per al desenvolupament de la trobada: *La persona entrevistadora moderarà les intervencions, garantint el respecte i facilitant la comunicació i l'aportació de solucions positives. La participació del tutor/a en aquesta reunió pot ser molt convenient per al treball posterior en el grup classe. En cas que es done la intervenció del tutor/a, també hauria de preparar-se amb antelació.*

- 1. Resum inicial:** Se sintetitza la situació inicial, comentant que gràcies a la col·laboració de tots, aquesta situació ha sigut superada.
- 2. Alumnat victimari:** Tothom pren la paraula. Per torns, expressen la seua opinió sobre com s'havia arribat a l'assetjament, demanen disculpes i es comprometen amb un comportament respectuós.
- 3. Víctima:** L'entrevistador/a pregunta a la víctima quina cosa ha de dir.
- 4. Dubtes:** Qualsevol participant pot expressar els seus dubtes, dificultats o retrets.
- 5. Document i signatura:** És convenient que cada participant signe un document on admet els fets i el seu compromís de no tornar a incórrer en conductes similars. Un tema imprescindible a tractar és què fer en cas de no mantenir-se els compromisos. A continuació, es redacta i es signa.

► **Qui realitza l'entrevista:** Les mateixes persones que van realitzar la inicial al grup i les individuals als seus membres.

► **Lloc i temps:** Preferiblement el mateix on anteriorment es va reunir al grup. La durada dependrà de la situació.

► **Qüestions tipus:**

- *Us sembla que ha millorat en algun aspecte la convivència en el grup? En quins aspectes?*
- *Teniu coneixement d'alguna altra situació en la qual algú ho estiga passant malament?*
- *Què us ha semblat la vostra participació en el procés?*
- *Com van les coses amb els companys? I amb la víctima?*
- *Com creus que se sent ara?*
- *Has pogut dur a terme el que... (vas proposar) en la sessió anterior?*
- *Ha sigut fàcil?, difícil?, ha resultat com esperaves?*
- *De totes les idees que es van proposar, quines creus que estan resultant millor?*
- *Se t'ocorre alguna altra cosa que poguérem fer?*

► **Objectius de l'entrevista amb tot el grup:**

1. Assegurar-nos que ha cessat qualsevol manifestació d'assetjament.
2. Reforçar el manteniment del compromís.
3. Contrastar l'opinió de cada participant.
4. Que cada agressor/a pugui expressar la seua opinió sobre l'ocorregut i demane disculpes.
5. Que la víctima pugui expressar la seua opinió.
6. Plantejar què fer si algú no manté el seu compromís.
7. Comentar en quins aspectes ha millorat la convivència.
8. Acordar com traslladar al grup-classe el problema i els compromisos adquirits.

FASE 4: SESSIÓ DE TUTORIA

Originalment el mètode de “Preocupació compartida” no dóna paper a les “persones espectadores”. No obstant, considerem que el mètode pot enriquir-se si, com a fase final, es fa una sessió de tancament on cada protagonista juntament amb el tutor/a fan partícip a la classe de manera explícita la situació (en molts casos, han sigut “espectadors”) i les solucions adoptades.

D'aquesta manera, propiciem que tots puguin intervenir en un debat, aclarint les responsabilitats individuals i grupals, el compromís de respecte i ajuda mútua per part de tothom, restauració del dany causat, etc.

Per a finalitzar la sessió, es felicita a tothom per la seua col·laboració, remarcant que la tolerància i el respecte que fan possible la convivència, encara que no estiguem obligats a començar una amistat.

► Objectius de la sessió amb el grup classe

1. Donar a conèixer al grup els comportaments inadequats que estaven realitzant-se i les solucions adoptades.(sense de entrar en detalls per qüestions de confidencialitat del procés.)
2. Demanar disculpes públicament i restaurar el dany causat.
3. Destacar la responsabilitat de tothom amb el seu comportament
4. Recordar que davant una situació d'abús no hi ha neutralitat activa, si no fem res formem part dels qui assetgen.
5. Recordar l'obligació ètica d'ajudar-nos i “cuidar-nos” mútuament.

INVESTIGACIONS I DOCUMENTACIÓ

- Avilés Martínez, J.M.(2003): *La intimidación y el maltrato en los centros escolares (Bullying)*. Ed. ES-TEE-EILAS •
http://saludxmi.cnpss.gob.mx/inpsiquiatria/portal/saludxmi/biblioteca/sinviolencia/modulo_3/BULLYING_Intimidacion_Maltrato_entreAlumnado.PDF
- Avilés Martínez, J.M (2015): *Proyecto antibullying: prevencion de bullying y el cyberbullyng en la comunidad educativa*. Málaga Ed. CEPE.
- Beane, A.L. (2006): *Aulas libres de acoso*. Barcelona: Ed. Graó.
- Pikas, A. (2002): New Developments of the Shared Concern Method. En *School Psychology International* 2002, Vol. 23 (3): 307-326.
- Rigby, K. (2011). *The Method of Shared Concern: A positive approach to bullying*. Camberwell, Vic: ACER.